

7. 8. Гулыга Е.В., Шендельс Е.И. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке / Е.В. Гулыга, Е.И. Шендельс. – М.: Просвещение, 1969. – 182 с.
8. Золотова Г.А. О модальности предложения в русском языке // Научный доклад высшей школы / Г.А. Золотова // Филологические науки. – №4, 1962. – С. 65–79.
9. Колшанский Г.В. Логика и структура языка. – М., 1965. – С.93-94.
10. Кухаренко В.А. Интерпретация текста / В.А. Кухаренко. – М., 1988. – С. 78-88, С. 150-160.
11. Палмер Ф.Р. Семантика / Ф.Р. Палмер. – М.: Высш. шк., 1982. – 111 с.
12. Панфилов В.З. Категория модальности и ее роль в конструировании структуры предложения и суждения / Ф.Р. Панфилов // Вопросы языкознания. – М.: Наука, 1977. – № 4. – С. 37 – 78.
13. Штелинг Д.А. Грамматическая семантика английского языка. Фактор человека в языке / Д.А. Штелинг. – М.: МГИМО: ЧеРо, 1996. – 253 с.
14. Wierzbicka A. Semantic Primitives and Lexical Universals / A. Wierzbicka // Quaderni di semantica 19. – 1989. – 1. – P. 103–121.

Summary. The research paper is devoted to the complex study of theoretical and practical problems of internal speech and methods of expression of modality category in monologue speech. The specifics of monologue speech as linguistic phenomenon is discovered in the paper.

Keywords: modality, linguistic universals, monologue speech, text.

УДК 811.161.2'373.231:821.161.2.31П1/7.08

В.Л. Туранська

ФУНКЦІЯ ОНІМІВ У РОМАНІ П. ПАНЧА «ГОМОНІЛА УКРАЇНА»: ОЦІННИЙ АСПЕКТ

Ономастична лексика обслуговує усі сфери художнього твору: номінацію системи персонажів, іменування географічного простору та обставин дії персонажів – головних, другорядних та згадуваних, створює культурний, побутовий, історичний фон текстових ситуацій, огортає текст асоціаціями та конотаціями, які декодуються в залежності від читацького досвіду. Власні назви забезпечують конкретність, реалістичність опису та оцінний момент.

Ключові слова: онімна лексика, онімний простір, антропоніми, власні назви.

З погляду когнітивної лінгвістики ономастичні системи є групами власних назв, які мотивуються, визначаються і взаємно структуруються позамовними чинниками, котрі утримують членів групи разом. Карпенко О.Ю. вказує на такі групи знань, об'єднані у ономастиконі: 1) чітке усвідомлення, що кожна власна назва має тільки одного носія; тотожні власні назви з денотатами у мові є омонімами, а в ментальному лексиконі – різними концептами; 2) знання того, які речі та істоти можуть або обов'язково повинні одержувати у певній мові власні назви; відхилення від таких норм можливі, але це саме відхилення, переважно експресивного характеру; 3) розуміння того, що різні розряди речей та істот отримують свої власні назви (залежно від розряду денотатів) мають, поряд із спільними ознаками, чимало специфічних закономірностей, різняться також своєю структурою, поширеністю і функціями [3, 27].

Власне ім'я становить невід'ємний індивідуальний атрибут людини. Учені встановили, що в іменах відтворюються побут, вірування, фантазія, художня творчість народів, їх історичні таланти.

Сьогодні важко проникнути в психологію та ідеологію ранніх слов'ян, однак на підставі багатьох порівнянь дослідники дійшли висновку, що в ті віддалені від нас часи імена давалися не лише для того, щоб позначити і виділити людину серед інших, а й для того, щоб дати дитині охорону від злих, ворожих сил та добрі побажання на все життя" [1, 26].

В. Сімович присвятив теж багато уваги українській ономастиці. А саме такі праці: „Українські іменники чоловічого роду на –о в історичному розвитку й освітленні”, „Історичний розвиток здрібнених та згрублених чоловічих імен з окремишньою увагою на завмерлі суфікси”, „Чоловічі імена на –но”, „Українські прізвища з хресних імен”, „Як наголошувати наші прізвища на –енко”. Василь Сімович, досліджуючи в усіх згаданих працях структуру імен з лінгвістичного аспекту, черпав свій матеріал із староукраїнських рукописів та фольклору, вніс нове багатство ономастичної документації в скарбницю української антропонімії. Мовознавець указував, що прізвища, імена сімей, родів, родові імена – доволі пізні явище в Україні. Вирішальну роль у

виборі прізвища відігравали духовні чи фізичні прикмети голови сім'ї, схожість із звірятами чи рослинами, порівняння з предметами, прізвиська (вуличні), хресні імена [5]. Цю тезу підтверджує й антропонімікон історичного роману Петра Панча «Гомоніла Україна».

Наприклад: *„Не треба було навіть зазирати в обличчя, щоб сказати, що стрункий, на голову вищий за інших, був брат першої дружини з Переяслава Яким Сомко, а поруч – сват Лаврін Капуста, такий же круглий, як головка капусти, а в білому кожусі зовсім схожий на капусту”* (2, 245);

„Другий, з горбатим носом, з вусами, як ятагани, глянув їй просто у вічі...

– Це пан отаман, Максим Кривоніс, а це Остап – його товариш” (2, 35).

Використання лише хресного імені може бути пов'язане з хліборобським світоглядом українців, із світоглядом осілої людини. Тому у селі, селищі, навіть місті, де люди знали один одного довший час, їм достатньо було знати лише хресні імена. Проте, коли однакових імен з'являється багато, потрібні ближчі означення. Так почали функціонувати імена батьків на *-ін* чи *-ів*, або іменник, що вказував на походження – *ич*, *-ович*, *-енко*. На такий спосіб творення антропонімів також натрапляємо в романі П. Панча „Гомоніла Україна”.

„І він знову торопко озирнувся на Вешняченка” (2, 260); *„Третім у цьому ряду їхав значний козак Золотаренко, з яким Хмельницький хотів породичатися через його сестру Галю”* (2, 245).

Достатньо цікавою є і здрібніла форма хресних імен, що стали прізвищами, яка існує ще з XI століття. Тут міг грати роль і невеликий зріст або звичка з парубочих років називати когось здрібнілою назвою. Народна здрібніла форма хресного імені давно вже витискає повну, церковну, і в народній свідомості робиться нездрібнілою.

У романі натрапляємо на саме такі окремі форми антропонімів, які стилізують роман під історичні події.

Наприклад: *„Нехай Фесько Бідний: того сам Богун учив на шаблях битись.*

-Фесько, Фесько! – загукали інші” (2, с. 377); *„Тобі теж казали, пане Захарку?”* (2, с. 10);

„Його батька зашмагав корсунський підстароста за стравлений хліб, і Христя залишилась з малим Касянком вдовою” (2, 142); *„Мой, Яцко Здирка! – викрикнув здивовано худий в облісілій шапці селянин”* (2, 423); *„-Дурний Яремка, – спокійно проказав козак, – чим хоче налякати”* (2, 424).

До речі, такий стилістичний прийом автор використовував і в інших творах. У новелі „Там, де верби над ставом” Петро Панч змальовує неписьменного погонича Дороба, котрий завжди був „Кузькою”, бо на ім'я й по батькові прозивали тих, у кого дім під бляхою і хліви довгі.

Національно-універсальний аспект прізвищ чи не якнайяскравіше представлений через їхню структуру, що зумовлена когнітивними процесами. Адже найпоширеніша мисле-пізнавальна процедура у визначенні родинних стосунків базована на відношеннях: ти – батьків син, що вказано через відповідні форманти, які, за І.Бодуеном де Куртене, є нерозкладними елементами мовного, а зокрема онімного мислення. Таким знаково-патронімним суфіксом в українській антропонімії, незважаючи на його слов'янські паралелі, став суфікс *-енк-о*, граматична форма якого за О. Потебнею, передбачає три елементи: звук, позначальне і значення. Патронімність у цьому суфіксі порівняно із зменшеністю, прізвищність із по батькові, а кожне з цих порівнянь, основане на ознаці, спільній для її членів, яка щодо значення і є позначальним” [4, 138].

Ще одним яскравим відображенням психоповедінкового архетипу чи структурного елементу національного підсвідомого як основи всіх психічних процесів, є композитні прізвиська – сконцентровані, згущені енергетичні центри виняткової сміхової (і не лише) культури на зразок *Панібудьласка, Понесикляча, Давимука, Неїжласка, Свербигуз* та ін. [2, 17].

Наприклад: *„Півень зітхнув.*

-Може, і Нетудихата там гуляє, мій курінний” (2, 263); *„На північ від Богуслава, в урочищі Маслів Став, жив хутором старий козак Добридень”* (2, 96); *„Кошовий отаман Тягнирядно в цей час сидів на острові Бучки у шатрі Богдана Хмельницького”* (2, 271). Ці прізвиська спонукають до філософських роздумів над історичними віхами українського народу. Порівняємо у „Казочці про трьох велетнів” Ліни Костенко:

У чистім полі, в полі на роздоллі,

де колосочки проти сонця жмуряться,

Вернигора, Вернивода й Вернидуб –

три велетні –

зібралися та й журяться.

Ми велетні, ми велетні, ми велетні.

Ми телепні, ми телепні, ми телепні!

І сила ж є, і серце не мізерне.

І сто віків ні вмерти, ні заснути, -

все вернем, вернем, вернем, вернем!

А вже пора була й перевернути (1, 25).

За ґрунтовним дослідженням М. Худаша, такі структури є багатством лише українського антропонімікону, що не властиве для інших слов'янських [7]. Це підтверджує, що ім'я – це справа не тільки „іменна”, а й духовна, культурна, мовна, політична, ім'я – це справа духовної волі або духового рабства [6, 1].

Дмитро Яворницький з цього приводу писав: „З природних якостей, властивих справжньому українцеві, запорожці відзначались умінням майстерно розповідати, вміли підмічати смішні риси в інших і передавати їх у жартівливому, але ні для кого не образливому тоні. Звичай у запорожців дивні, вчинки хитрі, а мова й вигадки гострі й переважно схожі на глузування. Цією рисою запорозьких козаків частково пояснюються й ті дивні прізвиська, котрі вони давали новачкам, що приходили в Січ: *Гнида, Півторакожуха, Непийливо, Неїжмак, Лупиніс, Загубиколесо, Задерихвіст, Держихвістпистолетом* тощо” [8, 177]. Ось як це передає П. Панч у своєму романі: „Чоловік зирнув на вершників бистрими очима, в яких уже блиснула надія, звівся на ноги, але, глянувши на Кривоноса, знову благально склав руки:

-Я бідний хлоп!

-Брешеш, таке пузо наїв!

Козаки зареготали: з-під свитки світили ребра.

-Признавайся, куди мандрував. Може, на Січ? Так ми тобі дорогу покажемо. Як прозиваєшся?

-Прілий, добродію!

-А ми тебе вже Голим прозвали, - сказав Мартин, похмурий джура. - Православний чи унія?

-Грецької віри!

-Перехрестись” (2, 266);

*„-Люди **Перебийносом** величають, а на Січі – **Кривоносом** прозвали”* (2, 67).

На лексичному рівні української мови реалізація стилістичних функцій літературно-художньої антропонімії зводиться перед усім до ідентифікації національної, регіональної та соціальної належності денотата через присвоєння йому іменування, що однозначно репрезентує відповідну лексичну систему. В окремих випадках натрапляємо на більш давні імена замість сучасних, що підкреслює час подій у романі. Григор (Григір) вживається замість **Григорій, Саливон**, ім'я, яке зараз не вживається.

*„Парубок, якого називали **Григором**, був стриженем у кружок, мав крупні риси обличчя, очі блищали, як сливи”* (2, 203);

„Не дам тебе, Саливоне, не дам їм нізащо!.. – і вона обхопила його руками за шию” (2, 202).

В окремих випадках ім'я не відповідало зовнішньому вигляду, розуму людини.

*„Такі ж підібралися там і сотники: пришелепуватий **Мусій Опара**, хитрий і запопадливий **Данило Городченя** і такий же **Ючук Савич**. А **Онисько** хоч і **Зайцем** прозивається, а справжній тобі вовк. Якщо і є з них хоч трохи порядні, то хіба **Себастьян Богуславський** та **Прокіп Лазаренко**. Був ще **Богдан Топичка**, але щось і в полку вже не чути”* (2, 273) (автор для підкреслення таких відхилень дає свої авторські оцінні коментарі щодо імен і характерів персонажів).

Так, в романі П.Панча персонажі-українці переважно іменуються українськими антропонімами (**Карпо Закусило, Захарко Драч, Панько Півкожуха, Мусій Шпичка, Самійло Зорка, Василь Золотаренко** тощо), поляки – польськими. В основному – це антропоніми з суфіксами -ськ-/-цьк-/-зьк-(пан **Щеньковський, шляхтич Журавський, генерал коронної артилерії Христопфор Артешевський** тощо). Крім того польське походження підкреслюється вказівкою на посаду або походження: **шляхтич Лаба, князь Заславський, хорунжий коронний Конецпольський** тощо.

Оскільки прізвиська в романі в основному співпадають з іменами історичних осіб, вказуючи певне прізвисьце чи ім'я, автор подає і реальні родовідні історичні свідчення.

*„**Князь Єремія Вишневецький** походив із старовинного роду литовських князів, які в п'ятнадцятому сторіччі породичалися з українською шляхтою. Цей рід зажив слави на Вкраїні і доброї і злої: Єремійн прадід Дмитро Вишневецький заклав на острові Хортиця перший замок для боротьби проти татар і турків»* (2, 196).

Клятва Богдана Хмельницького: *„-Я **Богдан-Зиновій**, двох імен **Хмельницький**, лицар, писар і сотник, пан на **Суботові**, а від нині гетьман усього війська Запорізького, присягаю Богові, в тройці єдиному, вірно і невідступно при справі батьківщини нашої **України** до скончання віку стояти, з ворогами аж до перемоги прапорів наших битись, ні життя, ні майна свого не жаліючи”* (2, с. 303).

Цікаві прізвиська, що нерідко у козаків переходили у прізвиська.

*«**Федора Вешняка** називали в Січі **Восьми Гласом** за те, що він любив співати церковних тропарів, знався добре на церковній службі, міг бути й сам попом, бо вчився в Київській колегії **Петра Могилы**, але якось на Подолі гуляли запорожці, студіозуси дивилися на них заздрими*

очима крізь зачинену браму Братства, а коли пішли до трапези на обід, не дорахувалися **Вешняка**» (2, с 257).

Для підкреслення колориту і передачі історичних подій у романі дещо в меншій кількості вживаються татарські антропоніми з частинками –ага, –бей, –мурза тощо : „*Ще більше враження справив на Чаус-мурзу золотий зал, до якого ввели його з особливою церемонією якісь шляхтичі, що й самі аж сяяли від золотих гудзиків, ланцюжків та пернів*” (2, 198); „*Його милість ясний хан кримський Іслам-Герей, хвала аллахові, здоровий і вашій світлості, княжаті на Вишневіці і на Лубнах, чолом б'є аргамаком під сідлом та луком турським*” (2, 199); „*Того року перекопський мурза Умерлі-ага зібрав близько чотирьох тисяч татар*” (2, 145). Український хлопчик **Касянюк**, потрапивши в татарську неволю, стає **Кусаяном**. „*Верига почув один і другий постріл, потім Гордій крик, а за ним вигук:*

-Кусаян! Кусаян!..” (2, 155).

Російські персонажі відрізняються тим, що вказується не лише їх ім'я, а й ім'я по батькові – цар **Олександр Михайлович**, царевич **Дмитрій Олексійович** (порівняйте **гетьман Богдан Хмельницький**, сини його – **Тиміш і Юрась**), прізвища з суфіксом –ев-**Путивльський воєвода Плещеев**.

Для аналогії згадуються і героїчні персонажі Давньої Греції і Давнього Риму: «*Подвиги наших полководців, - продовжував Осторог, - особливо в сьогоднішнім бою, нагадують мені подвиги Мільтіада при Маратоні, Повзанія при Платої, Евлампіонда при Левострах, Ганнібала при Каннах, Сципіона при Нарагаррі і Цезаря при Форсали...*» (2, 477).

Синтаксичні антропонімічні моделі іменувань персонажів у історичному хронологічному контексті в романі П. Панча „Гомоніла Україна” здатні констатувати національний чи соціальний статус: *молдавський господар Лупу* (трикомпонентна модель), *хорунжий новгород-сіверський Кисіль*, *князь Четвертінський*, *брат закатованого в Тульчині* (п'ятикомпонентна модель), *ловчий Кшетовський*, *дворянин Мясковський* (двокомпонентні моделі).

Певна зміна у синтаксичній валентності компонентів складених літературно-художніх антропонімів дозволяє надавати їм певних конотацій.

У літературно-художній антропонімії роману П. Панча широко використовуються дані про популярність окремих імен, динаміку національного імені, поширеність прізвищ на певних теренах України, нерідко обігруються народні звичаї та мотиви присвоєння імен та прізвищ. Російські персонажі відрізняються тим, що вказується не лише їх ім'я, а й ім'я по батькові. Отже, вибір конкретних засобів для присвоєння певному персонажу потрібних конотацій регламентується реальним ментальним антропонімічним узусом.

Список використаних джерел

1. Алексєєнко Г. Динаміка власних імен мелітопольців (на прикладі ХХ століття) / Г. Алексєєнко // Урок української. – №5, 2002. – С.26 – 28.
2. Возняк Т. Спроба функціонального підходу до опису семантичного простору мови / Т.Возняк // Тексти та переклади. – Харків, 1988. – С.17.
3. Карпенко О.Ю. Ментальна організація власних назв / О.Ю. Карпенко // Мовознавство. – 2004. – №4. – С.25 – 35.
4. Потебня О.О.Из записок по русской грамматике / О.О. Потебня // Хрестоматия по истории языкознания, 1969. – С.138.
5. Сімович В. Праці : У 2т. Т. 1 :Мовознавство / В. Сімович [упоряд. і передм.Л. Ткач]. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2005. – 520с.
6. Трач Н. „Какосьлегчей” чи може „нужней” / Н. Трач //Урок української. – 2001. - №8. – С.13.
7. Худаш М.Я. З історії української антропонімії / М.Я. Худаш. – К.: Наукова думка, 1977. – 236 с.
8. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків / Д.І. Яворницький. – Львів, 1990. – Т.1. – 546 с.

Список джерел для інформації

1. Костенко Ліна. Вибране / Ліна Костенко. – К., 1989. – С.25.
2. Панч Петро. Гомоніла Україна / Петро Панч. – К.: «Радянський письменник», 1979. – 539с.

Summary. Onomastic lexical units serve to all spheres of compositions: nomination of image systems, denomination of geographical space and circumstances of personage's activities – main secondary and only mentioned; they create cultural, common, historical background of textual situations, encircle the text with associations and connotations, which are decorated conditionally to the reader's experience. Personal names provide the concreteness, realism of description and valuable moment.

Key words: onomastic lexical units, onomastic space, anthroponomy unit, personal names .